

MEMORY OF THE WORLD. THE TREASURES THAT RECORD OUR HISTORY FROM 1700 BC TO THE PRESENT DAY, UNESCO PUBLISHING, COLLINS 2012

Obszerny (ss. 607), ilustrowany katalog *Memory of the World...* jest poświęcony wszystkim — powstałym od 1700 r. p.n.e. do końca 2012 r. — obiektom wpisanym na listę „Pamięć Świata” UNESCO. Album zawiera krótkie opisy 245 dokumentów pochodzących z 96 krajów świata, uzupełnione bogatym materiałem ilustracyjnym. Obiekty ułożono zgodnie z kolejnością wpisania na listę światową UNESCO. Cała lista jest dostępna także w Internecie¹.

Realizację programu „Pamięć Świata” UNESCO rozpoczęto w 1992 r., a jego głównym celem było podejmowanie działań służących zachowaniu, ratowaniu i udostępnianiu światowego dziedzictwa w postaci dokumentów i zespołów archiwalnych, rękopisów, druków o szczególnej wartości dokumentowej, inskrypcji oraz analogowych i cyfrowych dokumentów audiowizualnych. Prócz listy światowej tworzone są także rejestry obiektów o dużym znaczeniu dla poszczególnych krajów i regionów oraz opracowania i bazy danych zawierające m.in. informacje o dziedzictwie zagrożonym i utraconym. Skarby objęte programem i przechowywane w archiwach, bibliotekach i muzeach na całym świecie, dostarczają wiedzy i utrwalają pamięć o wydarzeniach będących kamieniami milowymi w dziejach ludzkości, o odkryciach i wynalazkach, które wpłynęły na rozwój państw i społeczeństw, o ludziach i chwilach o wielkim znaczeniu dla dziejów świata.

Większość obiektów, jakie znalazły swoje miejsce w omawianym zbiorze, można zaliczyć do dziedzictwa kulturowego i naukowego ludzkości. Do najważniejszych, jak się wydaje, z europejskiego punktu widzenia, należą świadectwa istotne dla rozwoju naszej cywilizacji, jak choćby Alfabet fenicki (The invention of the Phoenician Alphabet) — najstarszy zachowany alfabet na świecie, datowany na ok. 1050 r. p.n.e. — czy Biblia Gutenberga z lat 1452-1455 (The 42-line Gutenberg

---

¹ Zob. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-1/> <ostęp 2013-05-10>.

Bible, printed on vellum). W jej kontekście ważny jest nie tylko sam tekst Pisma Świętego, ale też fakt zastosowania do jego wydania ruchomej czcionki, co zapoczątkowało rozwój druku. Innym przykładem jest mapa świata *Universalis cosmographia secundum Ptholomaei traditionem et Americi Vespucii aliuromque archives*, sporządzona przez niemieckiego kartografa Martina Waldseemüllera w oparciu o tezy Klaudiusza Ptolemeusza oraz podróże Ameriga Vespuciego i innych (wśród których miał być również Krzysztof Kolumb). Na mapie tej po raz pierwszy uwzględniono istnienie obu Ameryk. Dzieło przechowywane jest w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie. Na międzynarodowej liście znajduje się też inny ważny dokument — autograf dzieła *De revolutionibus*, w którym Mikołaj Kopernik przedstawił teorię heliocentryczną, leżącą u podstaw dzisiejszej wizji wszechświata. Do ważnych obiektów spoza zachodniego kręgu kulturowego zalicza się zgłoszona przez Arabię Saudyjską najstarsza inskrypcja islamska, *Earliest Islamic (Kufic) inscription*, oraz znajdujący się w Uzbekistanie najwcześniejszy zachowany rękopis Koranu (Holy Koran Mushaf of Othman).

Lista zawiera bardzo wiele obiektów należących do spuścizny wybitnych twórców różnych dziedzin sztuki, m.in. muzyczne, jak partytura IX symfonii Ludwiga van Beethovena czy kolekcja Brahmsa, literackie, jak średniowieczna *Pieśń o Nibelungach*, rękopisy i osobista biblioteka Lwa Tołstoja czy dzieła Johanna Wolfganga Goethego, ale również należące do innych dziedzin, na przykład filmy braci Lumière i archiwum Ingmara Bergmana. Dzięki różnorodności dokumentów, ich języków oraz okoliczności, w jakich powstały, otrzymujemy niemal pełny obraz przemian społecznych, kulturowych i politycznych świata — różnych krajów i narodów — oraz tego, jak na przestrzeni wieków zmieniało się podejście do roli i wartości jednostki ludzkiej. Na uwagę zasługują dokumenty administracyjne z okresu rządów dynastii Safawidów na terenie Islamskiej Republiki Iranu, w szczególności prowincji Chorasán, i Pakistanu (Administrative Documents of Astan-e Quds Razavi in the Safavid Era). Dokumenty te odnoszą się do lat 1589–1735 i dotyczą nie tylko kwestii czysto administracyjnych, ale też ówczesnego życia społecznego, gospodarczego i religijnego tej części świata.

Nie wszystkie dokumenty objęte programem UNESCO mogą być powodem do dumy ich twórców i przynosić chlubę krajom, w których je wytworzono lub które stały się powodem ich powstania. W *Memory of the World...* napotkamy liczne przykłady obszernie udokumentowanych krzywd wyrządzanych poszczególnym ludziom, plemionom lub narodom. Wśród dokumentów o takim charakterze znajdują się również te dotyczące historii najnowszej. Do nich zaliczyć można m.in. Archiwum Ringelbluma z getta warszawskiego (Emanuel Ringelblum Archives). Szczególne miejsce w książce zajmują dokumenty z okresu kolonizacji i rozwoju handlu światowego. Na samej liście UNESCO jest ich kilkadziesiąt i odnoszą się do wielu zakątków świata.

Przykładem mogą być Archiwa Francuskiej Afryki Zachodniej (Fonds of the Afrique occidentale française — AOF), pozostające własnością Senegal. Obejmują dokumenty z lat 1895–1959, wraz z dekretem o utworzeniu Francuskiej Afryki Zachodniej (terytoria dzisiejszego Senegal, Mauretanii, Sudanu, Nigru, Gwinei, Wybrzeża Kości Słoniowej, Beninu, Burkina-Faso). Zbiory te ukazują metody przejścia władzy przez francuską administrację, próby narzucania wiary katolickiej mieszkańcom zajętych obszarów oraz świadectwa życia codziennego, kultury i sztuki. Wśród dokumentów znajdują się archiwalia dotyczące niechlubnych dziejów leżącej

opodal portu w Dakarze małej wyspy Gorée, będącej do dziś symbolem niewolnictwa. Wyspa była największym i najważniejszym w Afryce ośrodkiem handlu ludźmi. To stąd wysyłano statkami niewolników z całego niemal kontynentu, którzy trafiali następnie do Ameryki Południowej i Północnej oraz na Karaiby.

Podobny charakter mają zbiory *Negros y Esclavos archives*, przechowywane w zasobach Archiwum Narodowego Kolumbii. Dokumenty te dotyczą handlu niewolnikami, którzy od XVI do XVIII w. trafiali z Afryki Zachodniej (z portu w Kartaginie) do hiszpańskich kolonii w Ameryce Południowej: Kolumbii, Wenezueli, Panamy i Ekwadoru. Zbiory przechowywane przez Barbados Museum and Historical Society — *Documentary heritage of enslaved peoples of the Caribbean* — stanowią kolejną obszerną dokumentację handlu niewolnikami, życia tysięcy ludzi wysyłanych do niewolniczej pracy, m.in. w Ameryce Północnej. Wiedzy na temat niewolnictwa dostarcza także *Book for the Baptism of Slaves (1636–1670)*. Księga chrztu niewolników prezentuje organizację państwa niewolniczego oraz próby „przystosowania” niewolników do życia w społeczeństwie zgodnie z wolą kolonizatorów na terenie Dominikany w latach 1636–1670.

Działalność kolonizacyjną, ale przede wszystkim handlową ukazują dokumenty związane z niemal dwustuletnim funkcjonowaniem Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej (Archives of the Dutch East India Company). Kompania ta stała się pierwowzorem współczesnych wielkich koncernów handlowych, tworząc w Azji i Afryce specyficzne regiony handlowo-polityczne na wzór istniejących wówczas w Europie. Do tej grupy zaliczyć też można zachowane teksty Hendrika Witbooi (Letter journals of Hendrik Witbooi) — przywódcy i narodowego bohatera namibijskiego, który zasłynął oporem wobec niemieckich kolonizatorów. Teksty z lat 1884–1894 zawierają prawdopodobnie pierwsze pisemne sformułowanie idei panafryzmu. Choć podobnych dokumentów na liście „Pamięć Świata” jest wiele, krzepiące może być to, że są tu również pojedyncze akty i zbiory dokumentów, których autorom przyświecał cel ograniczenia lub zakazania stosowania podobnych praktyk.

Jednym z pierwszych dokumentów o wielkim znaczeniu dla rozwoju swobód obywatelskich, dającym początek demokracji brytyjskiej, była Wielka Karta Swobód — *Magna Carta Libertatum* z 1215 r. Akt ten o charakterze umowy między królem a jego wasalami wydał Jan bez Ziemi. Król zrobił to pod naciskiem możnowładztwa oczekującego zmian głównie w zakresie podatków i sądownictwa. Kartę na przestrzeni wieków wielokrotnie poprawiano, stała się ona fundamentem porządku prawnego na Wyspach. Dokumentem o podobnej wadze jest Akt konfederacji Generalnej Warszawskiej z 1573 r. Akt ten, mówiący o pokoju religijnym, wolności oraz funkcjonowaniu obok siebie różnych wyznań i stanowiący fundament ustroju dawnej Rzeczypospolitej, zgłoszono na listę UNESCO ze względu na znaczenie, jakie miał dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, demokracji i tolerancji, i to nie tylko w Polsce. W latach 1798–1791 we Francji powstała Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*). Miała ona swe źródło w politycznych i filozoficznych ideach Oświecenia, znosiła ustrój feudalny, głosiła poszanowanie praw jednostki, gwarantowała także konstytucyjny zakaz niewolnictwa oraz tortur. Deklaracja stanowiła podstawowy dokument programowy Wielkiej Rewolucji Francuskiej. W rozwoju praw człowieka ważną rolę odegrał też ruch sufrażystek. Na liście znajduje się jego petycja z 1893 r. (*The 1893 Suffrage Petition*), nadająca kobietom w Nowej Zelandii, jako pierwszym na świecie, czynne

prawo wyborcze. Stamtąd idee ruchu rozprzestrzeniły się na kolejne państwa, docierając do Europy Zachodniej. Na uwagę w tej dziedzinie zasługuje również wiele innych obiektów, jak choćby zbiór dokumentów antynuklearnego ruchu „Nevada-Semipałatińsk” (Kazachstan) czy nagrania radiowe z okresu tzw. rewolucji różańcowej na Filipinach, w wyniku której w pokojowy sposób obalono dyktaturę Ferdynanda Marcosa.

Polski czytelnik *Memory of the World...* z pewnością zwróci uwagę na obiekty z krajowej listy „Pamięci Świata”. Należą do nich znane i wielokrotnie opracowywane, ale warte przypomnienia dokumenty: wspomniany już Akt konfederacji Generalnej Warszawskiej z 1573 r., przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz *De revolutionibus...* Mikołaja Kopernika znajdujący się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Zaliczany do najcenniejszych zabytków języka staro-cerkiewno-słowiańskiego tzw. Kodeks supraski stanowi wspólne dziedzictwo polsko-rosyjsko-słoweńskie. Archiwum Radziwiłłów i Księgozbiór Nieświszki znalazły się na liście jako wspólna propozycja Polski, Rosji, Ukrainy, Białorusi i Finlandii. Dokumenty Radziwiłłów — jednego z największych rodów dawnej Rzeczypospolitej — pochodzą z XV–XX w. i stanowią ważne dziedzictwo w dziejach Europy. W AGAD przechowywane są także pozostałości obszernego niegdyś Archiwum Komisji Edukacji Narodowej (KEN) — pierwszej na świecie propozycji całościowej reformy szkolnictwa i systemu nauczania wraz z pionierskim projektem ministerstwa edukacji. Na zbiór składają się mapy, projekty, prace naukowe i podręczniki, a także memoriały i korespondencja z czasu od utworzenia Komisji przez Sejm w 1773 r., do roku 1794. Dokumenty Komisji przechowywane są w AGAD oraz w Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w Fundacji Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie. Cenne zbiory Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu gromadzą natomiast kompletną dokumentację jego działalności od chwili powstania w 1946 r. do 2000 r. Założony przez Jerzego Giedroycia w latach 40. XX w. Instytut stanowił jedyny w swoim rodzaju ośrodek krzewienia i pielęgnowania kultury polskiej za granicą. Archiwum obejmuje prace publikowane przez Instytut wraz z bogatą korespondencją Jerzego Giedroycia prowadzoną z intelektualistami i politykami świata zachodniego oraz dysydentami z krajów bloku komunistycznego. Kolejnym polskim obiektem są Rękopisy Fryderyka Chopina — kompletna spuścizna kompozytora należąca do zbiorów Biblioteki Narodowej i Towarzystwa im. Fryderyka Chopina w Warszawie. Na liście „Pamięć Świata” znalazło się także wspomniane już podziemne archiwum getta warszawskiego, tzw. Archiwum Ringelbluma, tworzone w konspiracji przez osoby, które w większości, wraz z samym założycielem, historykiem Emanuelem Ringelblumem — stały się ofiarami Zagłady. Archiwum przechowywane jest w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie. Do krajowego dziedzictwa wpisanego na światową listę UNESCO należą również Dokumenty Biura Odbudowy Stolicy, a wśród nich mapy, plany i projekty, zapisy inwentaryzacyjne oraz fotografie z lat 1945–1953. Akta te, przechowywane w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, stanowią dokumentację zarówno zniszczeń wojennych, jak i odbudowy Warszawy. Ostatnim i zarazem najnowszym polskim akcentem listy UNESCO są Tablice 21 Postulatów Gdańskich z Sierpnia 1980 — świadectwo działalności „Solidarności” — ruchu społecznego, który przyczynił się do upadku komunizmu. Tablice przechowywane są w Centralnym Muzeum Morskim w Gdańsku. Do zbioru należy

także kolekcja dokumentów „Narodziny Solidarności — masowego ruchu społecznego” — własność Ośrodka KARTA w Warszawie.

Warto dodać, że już po wydaniu katalogu, w czerwcu 2013 r., na listę „Pamięć Świata” trafiły kolejne obiekty ze zbiorów polskich, tj. polsko-tureckie traktaty pokojowe (XV–XVII w.) oraz zbiory Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu: Biblioteka Polska wraz z Muzeum Adama Mickiewicza.

Wydany w 20. rocznicę utworzenia programu „Pamięć Świata” album *Memory of the World...* prezentuje najcenniejsze i najważniejsze dokumenty składające się na wspólne dziedzictwo ludzkości. O ich wadze decyduje nie tylko wartość historyczna poszczególnych obiektów, ale także ładunek emocjonalny, jaki niosą dla wielu ludzi, narodów lub społeczeństw.

Magdalena Morawska
(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

